

روش‌های امام حسین علیه السلام در تربیت اخلاقی پیروان

فرج‌الله میرعرب*

مقدمه

شناخت روش‌های مطلوب تربیتی، مهم‌ترین مسئله متولیان هدایت جامعه است؛ زیرا با چنین شناختی می‌توانند از توانمندی‌های بالقوه و استعداد‌های درونی اعضای جامعه هدف به نحو مطلوب بهره‌برداری کنند. داشتن روش درست تربیت، موجب می‌شود مربی بتواند انسان‌هایی را تربیت کند که به نحو روشمند از تاریکی گمراهی خارج شوند، در پرتو نور هدایت قرار گیرند، سبک زندگی آنان چنان شود که قدرت نظارت بر خود و توان بازنگری در اعمال خویش را تحصیل کنند و حداکثر کارایی را برای تغییر شرایط محیطی خویش به منظور استفاده بهینه از توانمندی‌های فطری و امکانات محیطی به دست آورند. بر اساس اعتقاد ما عالی‌ترین روش تربیتی برای تأمین این نیاز، روش ائمه اطهار علیهم السلام است که حضرت سیدالشهدا، امام حسین علیه السلام یکی از آن انوار طیبه است. آن حضرت در طول زندگی خود در مقام مربی کارکردهای تربیتی روشمندی داشته که در سخن و رفتارشان جلوه کرده است. در این مجال نمونه‌هایی از این کارکردهای روشمند تربیتی حضرت را ارائه می‌کنیم.

۱. شناساندن حقیقت دنیا

شناخت حقیقت دنیا، عنصر بسیار مهمی در تغییر رفتارهای انسان و جهت‌گیری اوست. بسیاری از مشکلات جامعه، از نشناختن حقیقت دنیا و وابستگی شدید به دنیا نشأت گرفته است. امام حسین علیه السلام در چند بیت شعر حقیقت دنیا و ارزش آن را چنین بیان کرده است:

فَإِنْ تَكُنِ الدُّنْيَا تُعَدُّ نَفِيسَةً   فَإِنَّ نَوَابَ اللَّهِ أَعْلَى وَ أَنْبَلُ

* عضو هیئت علمی پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی.

وَإِنْ تَكُنِ الْأَبْدَانُ لِلْمَوْتِ أَنْشِئَتْ   فَقَتْلُ امْرِئٍ بِالسَّيْفِ فِي اللَّهِ أَفْضَلُ
وَإِنْ تَكُنِ الْأَرْزَاقُ قِسْمًا مُقَدَّرًا   فَقَلَّةُ سَعْيِ الْمَرْءِ فِي الْكَسْبِ أَجْمَلُ
وَإِنْ تَكُنِ الْأَمْوَالُ لِلتَّرِكِ جَمْعُهَا   فَمَا بَالُ مَثْرُوكٍ بِهِ الْمَرْءُ يَبْخَلُ^۱

«اگرچه زندگی این دنیا از نظر گروهی بسیار با ارزش است، ولی آخرت که جهان پاداش الهی است، برتر، والاتر و با ارزش تر است و اگر این بدن ها برای مرگ آفریده شده است، پس کشته شدن انسان در راه خدا از همه چیز پسندیده تر است، و اگر روزی ها مقدر و تقسیم شده است پس هر چه انسان در کسب ثروت کم حرص تر باشد، نیکوتر است و اگر جمع کردن اموال برای ترک کردن است، بنابراین به آنچه ترک خواهد شد؛ چرا باید بخل ورزید و آن را صرف نکرد». زیبایی و لطافت این بیان، در ذهن شنونده خاطره می سازد و در تربیت اخلاقی او نقش سازنده ای دارد.

۲. ایجاد خودباوری

بسیاری از مشکلات انسان ها به ویژه جوانان، نداشتن اعتماد به نفس و خودباوری است. کسی که عزت نفس و خودباوری دارد، بر نفس خویش مسلط تر است و از ارزش های خود استوارتر حراست می کند. امام حسین علیه السلام هر طبقه و سنی را به روشی خاص به سمت خودباوری و احساس عزت هدایت می کرد که نمونه هایی از آن ذکر می شود.

۱/۲. توصیف عزیزانه از کودک

عبدالله بن عتبه می گوید: «روزی در خدمت سیدالشهداء علیه السلام بودم که فرزند کوچک آن حضرت (امام سجاد علیه السلام) وارد شد. امام او را پیش خواند و به سینه اش چسبانید، پیشانی اش را بوسید و فرمود: «بِأَبِي أَنْتَ مَا أَطْيَبَ رِيحِكَ - وَ أَحْسَنَ خَلْقِكَ»^۲ پدرم به فدایت! چقدر خوش بو و زیبایی». «

این احترام به کودک در حضور دیگران، در تربیت او بسیار مؤثر است و احساس خوبی در جمع خواهد داشت.

۲/۲. تحسین امیدآفرین

وقتی حر بن یزید ریاحی که اولین فرمانده لشکر ابن زیاد بود و امام حسین علیه السلام را آزرده بود، از

۱. محمدباقر مجلسی، بحارالأنوار، ج ۴۵، ص ۴۹.

۲. همان، ج ۴۶، ص ۱۹.

کار خود پشیمان شد و به سمت حضرت آمد؛ حضرت به گرمی از او استقبال کرد و هرگز گذشته‌اش را به رخس نکشید بلکه هنگامی که جنازه خونین «حرا» را در آخرین لحظات زندگی به محضر امام حسین علیه السلام آوردند، امام در حالی که با دستان مبارک، صورت او را نوازش می‌داد و خون چهره‌اش را پاک می‌کرد، خطاب به او فرمود: «وَاللَّهِ مَا أَخْطَأْتُ أُمَّكَ إِذْ سَمَّتَكَ حُرًّا، فَأَنْتَ وَاللَّهِ حُرٌّ فِي الدُّنْيَا وَ سَعِيدٌ فِي الْآخِرَةِ؛^۱ سوگند به خدا! مادرت در این نام نهادن اشتباه نکرده است، به خدا قسم تو در دنیا آزادمرد و در آخرت سعادتمند خواهی بود».

این رفتار تربیتی، به یقین امیدبخش است و به بینندگان و شنوندگان این پیام را می‌دهد که برای بازگشت هیچوقت دیر نیست و بزرگی مقدار گناه نیز هرگز مانع نخواهد بود.

۳. فرهنگ‌سازی با بیان آثار عمل

«سلام کردن»، از بهترین آموزه‌های دین مبین اسلام و شاخص برجسته در سبک زندگی رسول خاتم صلوات الله علیه و آله است. سلام بهترین وسیله برای آغاز ارتباط اجتماعی با دیگران است. این فرهنگ که در تربیت اجتماعی و توسعه اخلاقی بسیار مؤثر است، از سوی امام حسین علیه السلام تقویت شده و حضرت با سخن و عمل خویش یاران و دوستان خود را به سلام تشویق کرده است؛ چنانکه فرموده است: «لِلسَّلَامِ سَبْعُونَ حَسَنَةً تَسْعُ وَ سِتُّونَ لِلْمُبْتَدِي وَ وَاحِدَةٌ لِلرَّادِ؛^۲ سلام کردن هفتاد حسنه دارد، شصت و نه حسنه آن برای سلام‌کننده و یک حسنه و پاداش برای پاسخ‌دهنده است».

ز سلام خوش‌سلامان، بکشم ز کبر دامان

که شدست از سلامات، دل و جان ما مُطَيَّب^۳

حضرت در بیانی دیگر تأکید کرده است: «الْبَخِيلُ مَنْ بَخَلَ بِالسَّلَامِ؛^۴ نهایت بخل آن است که کسی در سلام کردن بخل بورزد». چنین بیانی اثر بسیاری بر یاران و دوستداران ائمه علیهم السلام دارد و موجب تلاش آن‌ها برای گرفتار نشدن در دام زشت‌ترین نوع بخل می‌شود.

۱. سلیمان بن ابراهیم قندوزی، ینایع الموده، ج ۳، ص ۷۶ و ۷۷.

۲. حسن بن علی ابن‌شعبه حرانی، تحف العقول، ص ۲۴۸.

۳. جلال‌الدین محمد بلخی رومی، دیوان شمس، غزلیات، غزل ۳۰۱.

۴. حسن بن علی ابن‌شعبه حرانی، تحف العقول، ص ۲۴۸.

۴. تجلیل از مقام معلم با هدیه ویژه

تربیت جامعه، با احترام به علم و عالم و معلم و نهادینه کردن این اخلاق در جامعه محقق می‌شود. یکی از فرزندان امام حسین علیه السلام در مدینه نزد معلمی به نام عبدالرحمان سلمی که از شاگردان امیرالمؤمنین علیه السلام بود، آموزش می‌دید. روزی معلم به او سوره حمد را آموخت. هنگامی که آن کودک حمد را برای پدر قرائت کرد، حضرت معلم فرزندش را فرا خواند و هزار دینار و هزار پارچه قیمتی به او پاداش داد و دهانش را پر از دُر کرد. وقتی علت این کار از حضرت سؤال شد، فرمود: «وَأَيْنَ يَقَعُ هَذَا مِنْ عَطَائِهِ، [يَعْنِي تَعْلِيمَهُ]؛ آنچه من به او دادم، چه نسبتی با آنچه او به فرزندم داد؛ دارد [یعنی او با تعلیم سوره حمد چیزی به من داد که ارزشش بسیار فراتر از هدیه‌های من است]».

چنین رفتاری مریدان حضرت را متوجه اهمیت تعلیم و تربیت و ارزش علم می‌کند. بی‌شک چنین روشی به آن کودک و بینندگان و شنوندگان می‌آموزد که معلم مقامی بسیار والا دارد و برای تکریم او هر چه هزینه شود، جبران کارش نمی‌شود. با این اندیشه است که به یارانش سفارش می‌کند که بخشی از زندگی‌شان را به «مُجَالَسَةِ الْعُلَمَاءِ؛^۱ همنشینی با دانشمندان و معلمان» اختصاص دهند.

۵. تبیین عملی معارف

یکی از دستورات دلپذیر و تربیتی اسلام، این است که اگر کسی به شما خوبی کرد، به بهتر از آن جواب دهید. این کار موجب گسترش نیکی میان افراد جامعه و توسعه فرهنگ محبت و اخلاق نیک می‌شود. رفتار امام حسین علیه السلام، یکی از جلوه‌های آشکار این سخن است. انس بن مالک می‌گوید:

نزد امام حسین علیه السلام بودم، کنیزی در حالی که دسته‌ای ریحان به دست داشت، وارد شد و آن را تقدیم امام نمود. حضرت فرمود: «تورا به خاطر خداوند آزاد کردم». با تعجب پرسیدم: «کنیزی برای شما دسته‌ای ریحان آورد و به شما سلام کرد. شما او را آزاد کردید؟!». امام علیه السلام فرمود: «خداوند این گونه ما را ادب کرده است؛ زیرا فرموده است: وَ إِذَا حُيِّئْتُمْ بِتَحِيَّةٍ فَحَبُّوْا بِأَحْسَنَ مِنْهَا أَوْ رُدُّوْهَا إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَيَّ كُلِّ شَيْءٍ حَسِيْبًا؛^۳ هر گاه کسی به شما تحیت و

۱. عبدالله بن نورالله بحرانی، العوالم الامام الحسين علیه السلام، ص ۶۴.

۲. علی بن عیسی اربلی، کشف الغمة فی معرفة الأئمة، ج ۲، ص ۳۲.

۳. نساء: ۸۶.

درود گفت و سخن یا رفتار خوشایندی با شما داشت، شما نیز جواب او را به همان یا بهتر از آن بگویید؛ و جواب بهتر این کنیز، آزادی اوست»^۱.
رفتار کریمانه‌تری نیز در زندگی سیدالشهدا علیه السلام وجود دارد که گذشت از حقوق شخصی و اخلاق عفو مدارانه را آموزش می‌دهد:

یکی از خدمتکاران امام حسین علیه السلام جنایتی در محدوده حقوق شخصی حضرت مرتکب شده بود که مستحق مجازات و اجرای حدّ بود. حضرت حکم کرد که شلاق بخورد. آن خدمتکار که حضرت را می‌شناخت، پس از شنیدن حکم، حضرت را به آیه ۱۳۴ سوره آل‌عمران توجه داد و گفت: «وَالكَاطِمِينَ الْغَيْظَ»؛ یعنی اهل تقوا کسانی هستند که خشم خود را فرو می‌خورند. امام علیه السلام فرمود: «رهاش کنید». آن خدمتکار فرصت را مناسب دید و گفت: سرور من! «وَالْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ؛ متقین از گناه مردم می‌گذرند». حضرت فرمود: «تورا عفو کردم». آن غلام ادامه داد: «وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ؛ خدا نیکوکاران را دوست می‌دارد». حضرت فرمود: «أَنْتَ خَيْرٌ لِّوَجْهِ اللَّهِ وَ لَكَ ضِعْفٌ مَّا كُنْتُ أُعْطِيكَ»^۲ تو در راه خدا آزادی و تورا دو برابر [حقوقی] که تا کنون به تو پرداخت می‌کردم، می‌دهم».

این رفتار امام حسین علیه السلام، زندگی‌ساز و درس‌آموز است تا اگر زیردستی یا کارگری حقی از ما را ضایع کرد، اگرچه از نظر قانون می‌توانیم او را مجازات کنیم؛ ولی بر اساس قرآن و روش تربیتی اهل بیت علیهم السلام، رضای خدا را در گذشت، نادیده گرفتن خطا و نیکی کردن به خطاکار برگزینیم؛ رفتاری که برای خطاکار بسیار سازنده است.

زمانی سرش در گریبان بماند	پس آنگه به عفو آستین برفشاند
به دستان خود بند از او برگرفت	سرش را ببوسید و در بر گرفت
بزرگیش بخشید و فرماندهی	ز شاخ امیدش برآمد بهی ^۳

۶. فرصت‌شناسی برای تعلیم معارف

سیدالشهدا علیه السلام از هر فرصت مناسبی برای تربیت دینی و اخلاقی دوستداران خود استفاده کرده است. حضرت بعضی از افراد نیازمند را مستعد تعلیم معارف می‌دید و از این فرصت استفاده

۱. علی بن عیسی اربلی، کشف الغمّة فی معرفة الأئمّة، ج ۲، ص ۳۱.

۲. همان، ص ۳۱ و ۳۲.

۳. مصلح‌الدین عبدالله سعدی شیرازی، کلیات سعدی، بوستان، باب اول.

می‌کرد. نقل است:

مردی از انصار خدمت امام علیه السلام آمد تا درخواستی کند. حضرت فرمود: «آبروی خود را نگهدار و حاجت خود را در نامه‌ای نوشته بیاور که خواسته‌ات را به خواست خدا برآورده سازم». او نوشت: «فردی ۵۰۰ دینار از من طلب دارد و با اصرار آن را می‌خواهد، به او بفرما به من مهلت دهد». چون امام علیه السلام نوشته را خواند، وارد منزل شد و کیسه‌ای که هزار دینار داشت، بیرون آورد و به او فرمود: «با ۵۰۰ دینار آن بدهی خود را بپرداز و با ۵۰۰ دینار دیگر زندگی خود را بچرخان».

امام حسین علیه السلام با استفاده از این فرصت نیکو، نکته اخلاقی بسیار مهمی را به آن شخص آموزش داد و فرمود:

جز نزد یکی از این سه نفر حاجت مبر: دیندار، جوانمرد یا دارای شرافت خانوادگی. دیندار، دین خود را (با برآوردن حاجت) حفظ می‌کند. جوانمرد، از مردانگی خود شرم می‌کند (که پاسخت را ندهد)، اما آنکه شرافت خانوادگی دارد، می‌فهمد با رو انداختن به او از آبروی خود گذشتی، از این رو در حفظ آبرویت می‌کوشد.^۱

امام حسین علیه السلام ضمن آموزش آبروداری و صیانت از کرامت انسانی به مخاطب، گروه‌های انسانی قابل رجوع هنگام نیاز را معرفی نمود.

۷. تعلیم تکلیف‌مداری با حرکت میدانی

رضایت در مقابل آنچه خدا برای انسان می‌خواهد و تسلیم خواست خدا شدن، نقش بی‌بدیلی در اخلاق انسان دارد. در منزل «غریب الیهجات» چهار نفر به نام‌های «عمر و بن خالد»، «مجمع بن عبدالله» و «نافع بن هلال» و به همراهی «طرم‌اح بن عدی» که از کوفه حرکت کرده بودند، با امام حسین علیه السلام روبه‌رو شدند. امام علیه السلام پس از شنیدن شعر «طرم‌اح» در مدح و ستایش خود فرمود: «أزجو ان یکون خیراً ما اراد الله بنا، قُتِلنا ام ظَفُونَا؛ امیدوارم که اراده و خواست خدا درباره ما خیر باشد، خواه کشته شویم یا پیروز گردیم».

عاشقان را بر سر خود حکم نیست هر چه فرمان تو باشد آن کنند

امام علیه السلام با رفتار میدانی خود به آن افراد آموخت که انسان مسلمان در همه ابعاد زندگی و کارهای

۱. حسن بن علی ابن شعبه حرانی، تحف العقول، ص ۲۴۷.

۲. سید محسن امین عاملی، اعیان الشیعه، ج ۱، ص ۵۹۷.

فردی و اجتماعی باید نسبت به آنچه وظیفه دینی است، متعبد و عامل باشد؛ خواه آن وظیفه مطابق خواسته و میل انسان باشد یا مخالف، مورد پسند مردم باشد یا نباشد. از آنجا که انسان مسلمان در برابر خداوند تعهد سپرده است، عملکرد او نیز باید طبق خواسته او باشد و هیچ چیز را فدای عمل به تکلیف نکند. در این صورت هر چند به ظاهر شکست بخورد، پیروز است؛ زیرا در انجام وظایف خود کوتاهی نکرده است.

عزم دیدار تو دارد جان بر لب آمده بازگردد یا برآید؟ چیست فرمان شما؟
تربیت یاران برای پابندی به اصل عمل به تکلیف، نقطه اوج آراسته شدن به اخلاق الهی است.

۸. تعلیم اندیشه رضامندی از خداوند

تسلیم حق بودن و رضایت مطلق به خواست خدا سراسر زندگی حضرت سیدالشهدا علیه السلام را فرا گرفته است. عمل کردن به این عقیده و یادآوری آن به یاران در صحنه‌های متعددی از زندگی حضرت و بیانات ایشان جلوه‌گر است؛ چنانکه کنار مرقد جدش، رسول خدا صلی الله علیه و آله از خداوند می‌خواهد آنچه برای او پیش می‌آید، سبب رضایت او باشد: «أَسْأَلُكَ يَا ذَا الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ، بِحَقِّ هَذَا الْقَبْرِ وَمَنْ فِيهِ أَلَّا اخْتَرْتُ لِي مَا هُوَ لَكَ رِضِيٌّ وَ لِرَسُولِكَ رِضِيٌّ؛^۱ ای خدای صاحب جلال و کرامت بخش، به حق این قبر و کسی که در آن است؛ از تو درخواست می‌کنم که راهی را در پیش روی من بگذاری که مورد رضایت و خشنودی تو و پیامبرت باشد».

یکی درد و یکی درمان پسندد یکی وصل و یکی هجران پسندد
من از درمان و درد و وصل و هجران پسندم آنچه را جانان پسندد

در واقع حضرت برهان این اندیشه را به یاران خود آموختند و آن‌گاه که عازم عراق شدند و بسیاری از چهره‌ها او را از رفتن منع کردند، فرمود: «لَا مَجِيصَ عَنْ يَوْمٍ خُطَّ بِالْقَلَمِ، رَضِيَ اللَّهُ رِضَانًا أَهْلَ الْبَيْتِ نَصِيرًا عَلَى بَلَائِهِ وَ يُؤَقِّبِنَا أَجْوَرَ الصَّابِرِينَ؛^۲ برای آدمی گریز از تقدیری که قلم قضای الهی رقم زده است، مقدور نیست. هر چه رضای خداست، رضای ما اهل بیت در آن است. بر بالای الهی صبر می‌کنم و اجر صابران با خداوند کریم است».

امام علیه السلام با این سخن خویش، رضایت خود از این بلای الهی و پذیرش آن را تفکر توحیدی، شناخت قدرت الهی، اعتقاد به معاد و پاداش‌های آن دانسته است. آن حضرت در همه

۱. محمدباقر مجلسی، بحارالانوار، ج ۴۴، ص ۳۲۸.

۲. علی بن عیسی اربلی، کشف الغمّة فی معرفة الأئمة، ج ۲، ص ۲۹.

برخوردهای خویش، درس رضایت و تسلیم در مقابل خداوند را تعلیم داده است، تا آنجا که در آخرین لحظات زندگی و در حالی که بیشتر از همه یارانش زخم شمشیر و تیر و سنگ بر بدن داشت، اینگونه دعا می کرد: «صَبْرًا عَلَي قَضَائِكَ، يَا رَبِّ لَا إِلَهَ سِوَاكَ، يَا غِيَاثَ الْمُسْتَغِيثِينَ، مَالِي رَبُّ سِوَاكَ وَلَا مَعْبُودٌ غَيْرُكَ، صَبْرًا عَلَي حُكْمِكَ»^۱ بر قضای خود شکیا هستم! پروردگارا معبودی جز توییست، ای پناه بی پناهان. من غیر تو پروردگار و معبودی ندارم، بر حکم و اراده تو شکیبایم».

نتیجه گیری

امام حسین علیه السلام یاران خود را به صورت روشمند تربیت می کرد. گاهی از بیان زیبای ادبی بهره می برد تا برای مخاطب جذاب باشد و نکته تعلیم داده شده در ذهنش بماند. گاهی با روش تجلیل از اشخاص، صفت ارزشمندی را برجسته می کرد و به جامعه هدف می فهماند که چه صفتی مطلوب است. گاهی با بیان پاداش ها، گاهی با استفاده از بیان احساسی و گاهی با دادن هدیه ویژه نکته ای تربیتی را تعلیم می داد. در مواردی نیز برای نشان دادن ارزشمندی یک رفتار و اخلاق، صادقانه و به صورت میدانی آن را انجام می داد تا یارانش از عملکرد او آن را آموزش ببیند. غنیمت شمردن فرصت ها و آموزش نکته های کوچک اما بسیار مهم به افرادی که به ایشان مراجعه می کردند و زمینه پذیرش نیز داشتند، از دیگر روش های تربیتی آن حضرت بود.

۱. عبدالعظیم المهتدی البحرانی، من اخلاق الامام الحسين علیه السلام، ص ۲۵۸.

فهرست منابع

۱. ابن شعبه حرانی، حسن بن علی، تحف العقول، قم: جامعه مدرسین، ۱۴۰۴ق.
۲. اربلی، علی بن عیسی، كشف الغمة فی معرفة الأئمة، تبریز: بنی هاشمی، ۱۳۸۱ق.
۳. امین عاملی، سید محسن، اعیان الشیعه، بیروت: دار التعارف للمطبوعات، [بی تا].
۴. بحرانی، عبدالله بن نورالله، العوالم الامام الحسین علیه السلام، تحقیق مدرسة الامام المهدي علیه السلام، قم: مدرسة الامام المهدي علیه السلام، ۱۴۰۷ق.
۵. بلخی، جلال الدین محمد، دیوان شمس، تصحیح محمدحسن فروزانفر، تهران: اقبال، ۱۳۷۸ش.
۶. سعدی شیرازی، مصلح الدین عبدالله، کلیات سعدی، تصحیح محمدعلی فروغی، تهران: امیرکبیر، ۱۳۹۴ش.
۷. قندوزی، سلیمان بن ابراهیم، ینایع الموده، تهران: دار الاسوه للطباعة والنشر، ۱۴۱۶ق.
۸. مجلسی، محمدباقر، بحار الأنوار، تهران: اسلامیه، [بی تا].
۹. المهتدی البحرانی، عبدالعظیم، من اخلاق الامام الحسین علیه السلام، قم: انتشارات شریف الرضی، ۱۴۲۱ق.

